

Mediterrán Világ

Társadalomtudományi folyóirat

49.

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
2021

Szakmai együttműködő partnerek
MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottság
MTA-VEAB Történettudományi Szakbizottság

Főszerkesztő
Szilágyi István

Felelős szerkesztő
Garaczi Imre

Szerkesztő bizottság
Fischer Ferenc, Carlos Flores Juberias (Valencia), Kalmár Zoltán (elnök), Luís Filipe
Castro Mendez (Lisszabon), Rostoványi Zsolt, Manuel Alcantára Sáez (Salamanca),
Szilágyi Ágnes Judit

Felelős kiadó
Garaczi Imre

ISSN 1787-7350

A szerkesztőség postacíme
Mediterrán Világ Szerkesztősége
8200 Veszprém, Viola u. 2.

E-mail
garaczi.imre@gmail.com

A kéziratokat független, anonim bírálók lektorálják.
Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Folyóiratunk MTA besorolása:
II. FTO / Történettudományi Bizottság: A
IXGJO / Politikatudományi Bizottság: B

Nyomdai munka
OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Tartalom

Abdallah Abdel – Ati Al-Naggar – J. Nagy László: Az egyiptomi–magyar, és egyiptomi–szovjet kapcsolatok az 1973-as háború fényében.....	3
Siposné Kecskeméthy Klára: Andorra – társhercegség az egységesülő Európában	19
Ferwagner Péter Ákos: A monacói identitás rétegei.....	34
Ortutay Katalin: Baszk kulturális örökség Saint-Pierre és Miquelon területi közösségében	61
Bene Krisztián: Vereségtől győzelemig. A Francia Idegenlégió a második világháborúban	73
Gulyás K. László: Az ujjur migráció okai és szakaszai. Ujjurok Törökországban és Szaúd-Arábiában	96
Abdallah Abdel – Ati Al-Naggar: Magyarország és az 1973-as, arab-izraeli háború a sajtó-, és külügyi jelentések tükrében.....	109
Kádár József: Katar – Egy kisállam politikatörténeti összefoglalója.....	121
Nemes Krisztina: Marokkó tükre az „új” katalán irodalomban: Najat el Hachmi: <i>L'Últim patriarcha</i>	131
Szolnoki Szabolcs: A paramilitáris szervezetek szerepe Izrael Állam megszületésében.....	144
Recenziók	
Nagy Georgina- J. Nagy László: Iszlám és politika	173
Lechner Zoltán: Törökország helye az átalakuló világrendben.....	178

Ferwagner Péter Ákos

A monacói identitás rétegei*

Absztrakt

A monacói társadalom identitásának vannak egyedülálló, sajátos vonásai. Ennek az identitásnak az összetevői között első helyen a herceghez való teljes lojalitás és ragaszkodás áll. Ezen kívül az itteniek büszkék arra, hogy egy több évszázados összetartó közösséghez tartoznak, amely ápolja a hagyományait. Ugyanakkor a helyi identitás részét képezi az „idegen”, a „másik” elfogadása, amit a lakosság nyelvi-etnikai sokszínűsége, az idegengyűlölet hiánya példáz. Ugyancsak fontos elem a kényelmes élethez, az anyagi jóléthez való ragaszkodás. Az identitás nélkülözhetetlen rétege a kisállamiság, a kisközösségi jelleg, az a „nagy családi” vonás, amelyet a monacóiak magukra vonatkoztatnak. Fontos a politikai fejlődés különlegessége: habár a hercegség egy feudális családi uradalomból fejlődött ki, s ezért még ma is magán visel bizonyos archaikus jegyeket, a politikai rendszer mára alkotmányossá (bár nem parlamentáris) vált, amely a demokrácia, a jogállamiság minden elemével rendelkezik, a hatalommegosztást pedig a bölcsen kialakított, egymással folyamatosan konszenzusra törekvő politikai intézmények garantálják. A monacói identitás különböző rétegeinek megértéséhez nélkülözhetetlen a mini állam történelmének felidézése.

Kulcsszavak: Monaco, identitás, hercegség, alkotmányosság, politikai rendszer, Grimaldi-ház.

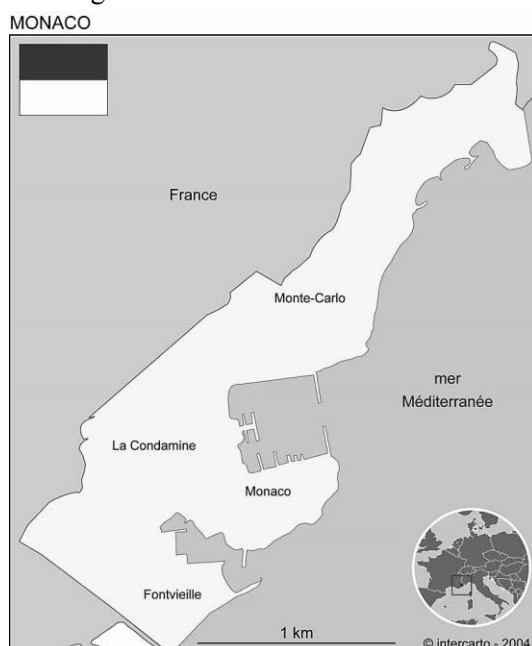
Abstract

The identity of the society of Monaco has unique and specific features. Among the components of this identity take first place the total loyalty and attachment to the prince. In addition, the residents of this place are proud to belong to a centuries-old cohesive community that cherishes its traditions. At the same time, the acceptance of the “foreign”, the “other”, as exemplified by the linguistic-ethnic diversity of the population and the lack of xenophobia, is part of the local identity. Another important element is the adherence to the comfortable life and material well-being. An indispensable layer of the identity is the small state, the small community character, the “big family” trait that the Monaco people refer to themselves. The specialty of the political development is important: although the duchy evolved from a feudal family estate and therefore still bears some archaic features, the political system has now become constitutional (though not parliamentary), with all the elements of democracy, the rule of law, and the power sharing is guaranteed by wisely established political institutions which are constantly seeking consensus with each others. To understand the various layers of Monaco’s identity, it is essential to recall the history of the mini-state.

Keywords: Monaco, identity, duchy, constitutionalism, political system, Grimaldi dynasty.

Bevezetés

A monacói sziklán található hercegi palota előtt a november 19-i nemzeti ünnep alkalmából minden évben több ezer helyi gyűlik össze, hogy megéljene az uralkodóját, amivel a világon szinte egyedülálló módon fejezi ki a hozzá való rendíthetetlen ragaszkodását és a nemzeti összetartozás érzését.¹ Mielőtt a világ egyik legkisebb területű államává vált volna, a hercegség csupán egy „nagy családot” jelentett, ahol mindenki ismert mindenkit. Ma már persze sajátos politikai rendszer is, méghozzá alkotmányos monarchia, amely azonban *nem parlamentáris*. Története a messzi múltba nyúlik vissza: egy családi uradalom az évszázadok során hercegséggé és szuverén állammá fejlődött, melyet erősen köt Franciaországhoz a sorsközösség. Több mint hét évszázada a Grimaldi-ház határozza meg Monaco és lakói sorsát. Ez a család megtelepedett egy a tenger és a szárazföld által körülölelt, csodálatos fekvésű és stratégiai fontosságú sziklán, amely egészen a 18. századig hatalmi harcok célpontja volt. A monacói identitás megértéséhez nélkülözhetetlen e történet főbb jellegzetességeinek bemutatása, mert csak így határozhatók meg az állam politikai, kulturális, társadalmi, vagy éppen vallási sajátosságai. Ezek a tényezők képezik a monacói identitás alapjait, s teszik lehetővé mind a mai napig a konszenzuson nyugvó hatalommegosztást ebben a mini államban.

A monacóiak erős, korántsem felületes identitásának egyik alapja kétségtelenül a hercegükhöz és a hercegséghez, valamint az országuk által közvetített értékekhez való állhatalmas ragaszkodásuk. Más demokráciákhoz hasonlóan itt is lehetőség van szeretni vagy nem szeretni a politikai vezetőt, csak hogy a herceg iránti lojalitás Monacóban konkrét és kiemelkedhetetlen. Az itteniek büszkék arra, hogy egy több évszázados összetartó közösséghez tartoznak, mely – miközben nyitott a jövőre – ápolja a hagyományait. Az egymást követő uralkodók képesek voltak összefogni a monacóiakat és a közösségi köteleket erősítő lépéseket tenni. A himnuszuk konkrétan megjeleníti az identitás fő elemeit: a herceg, a piros-fehér nemzeti zászló, örökös az identitás védelme felett. Ritka, hogy

ceg, a piros-fehér nemzeti zászló, örökös az

egy himnusz ennyire explicit módon utaljon a nemzeti identitásra. A dinasztiahoz és a monarchiához való kötődés ugyanakkor nem választható el az országhoz és az ottani kényelmes élethez, az anyagi jóléthez való ragaszkodástól. Mindez nem teszi a közösséget zárt „klubbá”, hiszen például az idegenellenesség láthatatlan: 129 nemzet fiai és leányai élnek együtt békében és harmóniában e zsebkendőnyi területen.

Kevésbé ismert, hogy a Monacói Hercegség nemcsak az államot, hanem az azt alkotó közösséget is jelenti. Beékelődik a Francia Köztársaság területébe, mely teljesen körülöleli, ahogyan Olaszország San Marinót.² Mégsem enkláve, mivel közvetlen kapcsolata van a nemzetközi vizekkel a Földközi-tengeren. A területe aprócska, alig valamivel több, mint 2 km², amivel a Vatikán (0,44 km²) után a világ második legkisebb állama. Lakóinak száma meghaladja a 38 ezret (2019), ami azt jelenti, hogy a területet csaknem teljesen lefedő városállam népsűrűsége a világon a legnagyobb (19 ezer fő/km²). Államvallás a katolicizmus, a francia a hivatalos nyelv³ és az euró a fizetőeszköz, miközben az ország nem tagja az Európai Uniónak.

A monacói történelem kezdetei

Monaco története az uralkodó és a nép szövetségéről szól, ami a folytonosan változó világban meglehetősen ritka jelenség. A szikla és környéke több tízezer éve lakott volt a kedvező fekvése és a védett kikötő okán. Egyes feltételezések szerint az i. e. 6. században Marseille görög lakói létrehozták *Monoikos* megállóhelyet ott, ahol most Monaco elterül, de az is lehetséges, hogy ezt már megelőzte egy föníciai kolónia Melkart istenségnek emelt templommal, akit a görögök Héraklésszel társítottak, s akinek a jelzője „a kivételes”, „az egyetlen” (görögül *monoikos*, latinosan *monaccus*) volt.⁴ A hegyfok és a kikötő a galliai háború után került Róma uralma alá, és egy fontos útvonal, a *via Julia* futott rajta keresztül. A birodalom bukása után szaracénok és különböző barbár törzsek fosztogatták, minek következtében az ezredfordulóra szinte teljesen elnéptelenedett. Úgy tűnik, a 11. században Észak-Itáliából érkezett népek élesztették újjá. 1191-ben VI. Henrik német-római császár a mai belváros területének egy részét és a sziklát Genovának adományozta. 1215. június 10. fontos dátum: a genovai ghibellinek egyik családja hozzálátott egy erőd felépítéséhez a sziklán, hogy ellenőrzése alatt tarthassa a környéket. Ezt az eseményt tekintjük a monacói történelem kezdetének.

Nemkülönben lényeges az 1297-es esztendő: ekkor került a bimbózó település a szintén genovai Grimaldik kezére. A legenda szerint Francesco Grimaldi, akinek menekülnie kellett Genovából, ferences szerzetesnek öltözve éjnek évadján bebozsátást nyert az erődbe, majd észrevétlenül beeresztette az embereit és könnyűszerrel birtokba vette azt. Az ő unokatestvérétől, I. Rainier Grimalditól, Monaco első urától (1297–1301) származtatják magukat a mai hercegek. Genovának később ugyan sikerült visszaszereznie az erődöt, de a 14. században újból a család birtokába került, sőt a következő évszázadban a Grimaldi-ház véglegesen a monacói uradalom szuverénjévé vált. (Egyetlen rövid időszakot leszámítva: 1793-ban Monacót Fort-Hercule néven beolvasztották Franciaországba, és 1814-ig annak szerves része is maradt.) A dinasztiának azért sikerült konszolidálnia a pozícióját a sziklán, mert katonai és haditengerészeti támogatást nyújtott a francia királyoknak, főleg a százéves háború idején. Sőt a Grimaldik terjeszkedni kezdtek a környéken, bekebelezték a névleg továbbra is savoyai szuverenitás alatt maradó Mentont és Roquebrune-t, amely birtokok egészen 1861-ig a tulajdonukat képezték. 1489-ben sikerült elérni, hogy VIII. Károly francia király és a savoyai herceg elismerje a dinasztia szuverenitását az uradalmi fölött, ami a folyamatos genovai és milánói fenyegetés miatt volt életbevágó.

A 16. századi francia–spanyol konfliktusban Monaco kedvezőbbnek találta az ibériaiak védelméhez folyamodni: 1524-ben a függetlenségét V. Károly német–római császár és spanyol király is elismerte, sőt védelmet is garantált számára.⁵ A következő évszázadban a spanyolok katonailag is megszállták a vidéket. Az uralmuk paradox módon lehetővé tette a Grimaldik számára, hogy megszerezzék a hercegi titulust, és elindítsák államuk modernizálását, hiszen Monaco – követve az európai trendet – monarchiává alakult, amelyben a hatalom istentől származott, a városi közösségek jogait pedig korlátozták.

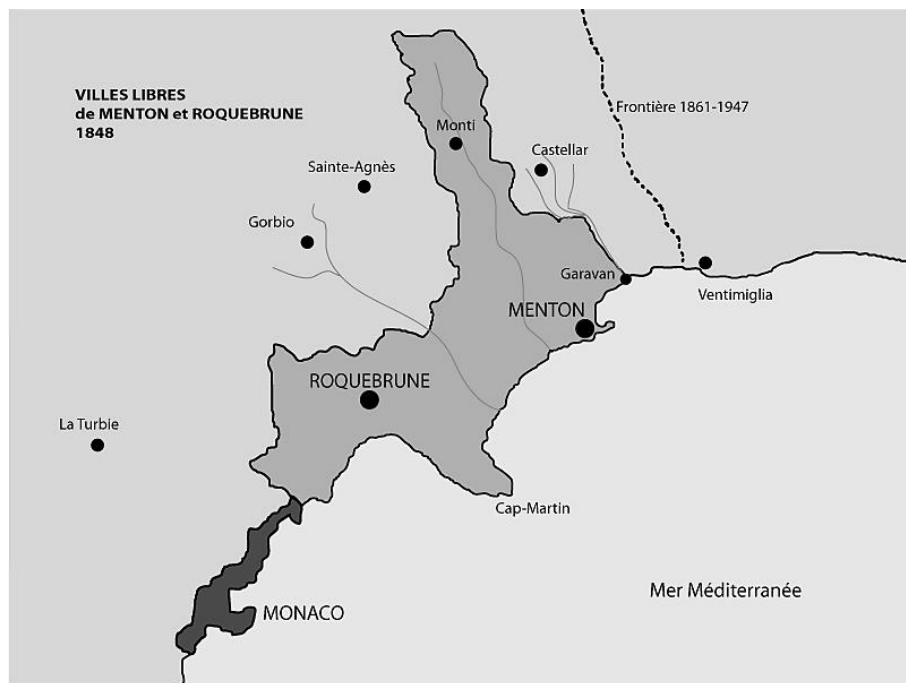
A spanyol protektorátus 1641-ben ért véget, amikor II. Honoré (1604–1662) Richelieu bíboros ösztönzésére megkötötte XIII. Lajos francia királlyal a péronne-i szerződést, amelynek értelmében a hercegség francia befolyás alá került. Lajos számos birtokot adományozott és éves járadékot folyósított a hercegnek kompenzáció gyanánt.⁶ A herceg – a később széles körben terjesztett hagyomány szerint – kiúzta a spanyol helyőrséget, sőt Dél-Franciaországban több birtokhoz is hozzájutott, amelyek jövedelméből futotta a palota megépítésére, valamint műkincsek beszerzésére, amelyek között kiemelt helyet

foglaltak el ő és utódai alatt a korszak vezető németalföldi festőinek művei.⁷ Ezek a franciaországi uradalmak és jövedelmek 1789 augusztusában, a „nagy félelem” idején vesznek majd el. A 17. századi szoros francia kapcsolatot mutatja, hogy a monacói hercegek folyamatosan a Napkirály udvarában tartózkodtak, habár rangban elmaradtak a legelőkelőbb francia hercegi családok mögött (a titulussukat csak 1688-ban ismerték el). Uralmukat kicsiny népességük felett a távolból feudális földesúrként, a korszak szellemiségének megfelelően „felvilágosult” uralkodóként gyakorolták, miközben belefolytak a 18. század versailles-i udvari intrikáiba.

A francia forradalom alapvető változásokat idézett elő Monaco történetében (is). A párizsi Konvent 1793 februárjában úgy döntött, hogy a hercegséget a köztársasághoz csatolja, ez az állapot pedig – mint láttuk – 1814-ig fenn is maradt. Az említett időszakban Monaco Alpes-Maritimes megyéhez, azon belül pedig a San Remó-i kerülethez tartozott. A Grimaldik többsége emigrációba kényszerült, miközben a trónörökös, a későbbi V. Honoré (1819–1841) a forradalmi hadseregben futott be katonai karriert, a császárság alatt pedig tisztté léptették elő.⁸

Az 1814. május 30-i párizsi szerződés állította helyre a hercegség szuverenitását. De alighogy visszatért IV. Honoré (1814–1819) a sziklára, Pierre Cambronne tábornok, Napóleon főtisztje máris letartóztatta: megkezdődött a császár száznapos uralma. Waterloo után Monaco a Szárd–Piemonti Királyság védelme alá került és területe az 1848-as forradalomig csaknem 25 km²-re terjedt ki. A határainak végleges kialakítására meglehetősen későn került sor, mivel III. Honoré csak 1760-ban állapodott meg a szárd királlyal a területeik pontos elkülönítéséről, például a mai La Turbie és a hercegség között.⁹ Három község tartozott hozzá: Monaco (1250 lakos), Roquebrune (850 lakos), Menton (4900 lakos). A hercegség bevételeit ekkoriban leginkább a Menton környéki termőföldek biztosították, ahol déligyümölcsöket és olívbogyót termesztettek. Az 1848-ban történtek fényében fontos, hogy a korszakot a politikailag domináns helyzetben lévő hercegi „mikro-főváros” és a népes, polgári és produktív Menton rivalizálása jellemezte.¹⁰ A Grimaldik eközben aktívan részt vettek a párizsi politikai életben, helyet foglaltak a képviselőházban, ahol a restauráció és a júliusi monarchia idején a legitimisták táborát gyarapították.

Az 1848-as forradalom újabb fordulatot hozott: I. Florestan herceg (1841–1856) hiába helyezte kilátásba alkotmányos charta kiadását, március 21-én Roquebrune és Menton megszabadult a Grimaldi-ház uralmától és magát „szabad városnak” nyilvánította a Szárd Királyság védelme alatt. 1860-ban Piemont átadta Franciaországnak Nizzát a III. Napóleon császár által az olasz egység háborújához nyújtott segítség fejében, s ekkor Nizza, Menton és Roquebrune megszavazta a Franciaországhoz való csatlakozást. Mindezt belefoglalták az 1861-es francia–monacói szerződésbe, melynek értelmében a hercegség, mely addigi területének több mint 90%-áról, népességének pedig 4/5-éről lemondott, mentesült a protektorátus alól és Párizs elismerte a függetlenségét. Ezzel lényegében kialakultak a mai határai.

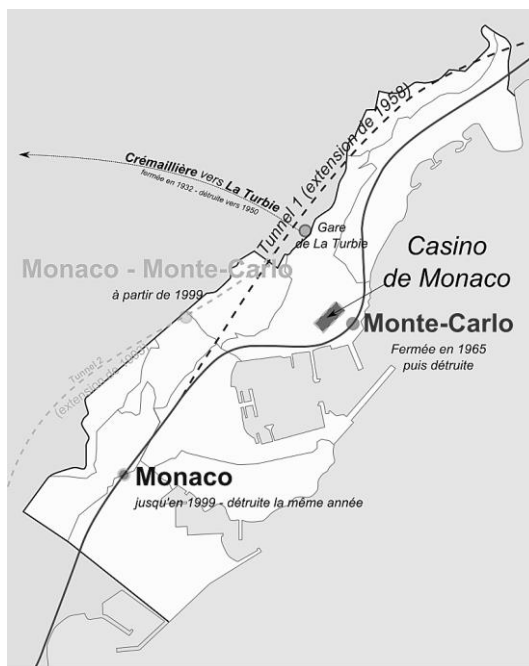

„Nagy-Monaco” területe 1861 előtt

A modern Monaco fejlődése

A hercegség további történeti fejlődésére nagy hatást gyakorolt két „hatalmas” szomszédja. Olaszország és Franciaország hamarosan hozzálátott a tengerparti vasútvonal kiépítéséhez, amihez kérték Monaco engedélyét, hiszen a nyomvonal áthaladt volna a hercegség területén. A Nizzát az olasz határvárossal, Ventimigliával összekötő vasutat, 1868-ban át is adták, a hercegség területén két állomással, Monacoval és Monte-Carloval.¹¹ S hogy jött létre Monte-Carlo? Ekkoriban, Menton és Roquebrune gazdag mezőgazdasági vidékeinek elszakadása után anyagilag nehéz helyzetbe került a hercegség, ezért a vasútépítés idején támadt az az ötlete III. Károlynak (1856–1889), hogy kaszinót nyit a városban, ugyanis a szerencsejáték a szomszédos államokban be volt tiltva, így lehetőség kínálkozott bevétel realizálására (az első ilyen típusú intézmény már 1856-ban megnyílt). A terv bevált: a hercegség nemcsak gazdagodásnak indult, hanem a fejlődése is felgyorsult. 1863-ban az ural-

1869-ben a herceg 50 évre kaszinó-, szálloda- és színház-üzemeltetési monopóljogot adott a németországi Bad Homburgból származó és ott komoly üzleti tapasztalatokat szerző François Blanc-nak, a monacói Nemzetközi Tengeri Fürdőtársaság (*Société des Bains de Mer*, SBM) mindenható elnökének.¹² Miután a herceg 1866-ban rendeletet adott ki a régi Spélugues kerület átnevezéséről, melyet Monte-Carlónak keresztelt el, az új városnegyed teljes egészében az SBM építette fel, így az a védjegyévé vált. 1869-ben a herceg megszüntette a személyi jövedelemadót, valamint az ingó- és ingatlanadót, ami hatalmas lökést adott az építkezéseknek és a fürdőturizmusnak. Még ugyanabban az évben átadták az operaházat, 1910 márciusában – már a rendkívül lelkiismeretes I. Albert, a „tudós herceg”¹³ kezdeményezésére – pedig a világhírű Oceanográfiai Múzeumot és Intézetet, melynek épülete a szó legszorosabb értelmében a vízpartra került.

A monacói vasút nyomvonalának változásai

Nemcsak a Monte-Carlóban épült szállodák, villák és luxuskaszinók voltak fontosak, ahová szívesen látogattak az európai arisztokraták, művészek stb., hanem az is, hogy III. Károly megalapította a monacói postát, 1885-ben saját bélyeget bocsátott ki, nemzeti lobogót terveztetett, jogi és adminisztratív reformokat vezetett be, majd elérte a Szentzséknél, hogy külön püspökséget hozzanak létre országa számára. Igyekezett önálló diplomáciát folytatni, ennek és a kereskedelem fellendítése érdekében konzulokat küldött külföldre, elsősorban a mediterrán térségbe, ezen kívül

Európába és Amerikába.¹⁴ A későbbiek szempontjából óriási jelentősége volt annak, hogy 1911-ben I. Albert megalapította a monte-carlói autóversenyt (Rallye Monte-Carlo). A humanista meggyőződésű Albert politikailag is igyekezett beágyazni az államát a kontinensbe: a Dreyfus-ügy¹⁵ alatt elkötelezetten kiállt a bevádolt kapitány mellett, a századfordulón pedig aktív békepolitikát folytatott az európai diplomáciában. 1902 áprilisában befogadta a berni Nemzetközi Békeiroda által szervezett XI. egyetemes békekongresszust, majd 1903 februárjában megalapította a Nemzetközi Békeintézetet, amely pacifista eszközként a nemzetközi konfliktusokban közvetítőként és döntőbíróként lépett volna fel, és elsősorban II. Vilmos német császárra kívánt hatni.¹⁶ E mediátori próbálkozás csúcspontjának számított a herceg első marokkói válság alatt játszott közvetítői szerepe, amikor Vilmos tangeri beszéde (1905. március 31.) után igyekezett elsimítani a magrebi ország kapcsán támadt nagyhatalmi konfliktust és tető alá hozni a válság rendezésére összehívott algecirasi konferenciát.¹⁷ Monaco emellett csatlakozott több szakosított nemzetközi szervezethez is, de ez a folyamat igazán csak Albert utódai alatt fog felgyorsulni.¹⁸

La Condamine látképe a századfordulón

Közvetlenül az első világháború előtt soha nem látott politikai feszültség keletkezett a mini államban, és 1910-ben „forradalom” tört ki. Egészen addig a herceg teljhatalommal rendelkezett, önállóan intézte országa ügyeit. Albert, aki személyesen ismerte az összes alattvalóját (!), hiszen az állampolgársággal rendelkezők száma marokkói volt, elődeihez hasonlóan paternalista szellemben kormányozta a hercegséget. Figyelemmel kísérte a beruházásokat, a szolgáltatások működését, rendszere-

sen meglátogatta az iskolákat. 1896-ban megesett, hogy az összes alattvalóját meghívta a palotájába egy estélyre. Csakhogy a 19. században a monacói társadalom jelentős változásokon ment át. A század elején a többség még analfabéta volt, de 1900 körül a legtehetségesebbek már iskolai képezést szereztek. Az alacsony sorban élők az állam egyik kerülete, La Condamine területén citrusféléket termesztettek és halásztak. Egyre többen foglalkoztak kisiparral. A legnagyobb ütemben mégis az építőipar szívta fel a hazai és külföldi munkaerőt. 1858-ban még csupán 200 munkás dolgozott a Monte-Carlót a kikötővel összekötő út építésén. 1873-ban már 600-an szorgoskodtak az Hôtel de Paris kibővítésén, 800 kőfaragó pedig az operaház felhúzásán. 1875-ben összesen ezren vállaltak munkát Monte-Carlóban, zömük az SBM alkalmazottja volt. E turisztikai központ felfutása ráadásul óriási mennyiségű női munkaerőt is igényelt (takarító személyzet, mosónők stb.). A gazdaság szédítő növekedésével és az életszínvonal látványos emelkedésével mind többen tanították a gyermekeiket, ami – különösen III. Károly és I. Albert idején – szélesre tárta a kapukat a társadalmi felemelkedés előtt.

S mégis a századfordulón a monacóiak elégedetlensége folyamatosan nőtt I. Alberttel szemben. A vasútnak és a kaszinóknak köszönhetően özönlöttek a turisták, s ezzel az árak is az egekbe szöktek. Az üzletek, műhelyek bérleti díjai rövid idő alatt megháromszorozódtak, így a kiskereskedők kénytelenek voltak eladni a boltjaikat, munkát viszont nem találtak. Elviselhetetlenné vált a munkanélküliség, ami nem is meglepő, hiszen a hercegségben nem léteztek kiterjedt termőföldek, sem ipari üzemek, a törvények értelmében pedig a játéktermek, kaszinók nem alkalmazhatták az uralkodó alattvalóit (sőt erkölcsi megfontolásokból a monacói állampolgárok oda be sem teheték a lábukat). Ráadásul a helyiek nemzeti büszkesége is léket kapott annak következtében, hogy a külvilág egyre inkább „Európa erkölcsi szennycsatornájaként” emlegette a piciny államot. Nem tett jót a közhangulatnak az sem, hogy Albert a magánvagyonát nem odahaza, hanem Franciaországban fektette be,¹⁹ és mind több időt töltött Párizsban.²⁰ A külföldiek magas száma is ellenérzéseket szült: 1908-ban a mindössze 1482 monacóira 19 121 idegen jutott.²¹

A növekvő elégedetlenséget kihasználva a Monacói Bizottság nevű szervezet politikai és szabadságjogokat követelt. A bizottság saját lappal is rendelkezett, amelynek szerkesztője az a Suffren Reymond volt, akiből az első modern értelemben vett monacói politikai vezető vált. Ez az „ellenzéki” sajtó, melyet Nizzában vagy más környező francia városban adtak ki, republikánus értékeket vallott, kíméletlenül támadta az uralkodót („krupié-herceg”), s a Grimaldi-dinasztia megdöntésére szólította föl a lakosságot.²² A követelések egyre radikálisabbakká váltak, több százan petíciókat írtak alá annak érdekében, hogy a városi tanács megválasztása általános választójog alapján történjen. Egyáltalán: azt kérték a monacóiak, hogy őket is, akiknek a munkája nyomán gyarapodott látványosan az állam, vonják be az ügyek intézésébe, mivel a különböző felelős posztokon főleg francia technokraták és szakértők

álltak. Bele akartak szólni az ország gazdasági életébe is, noha adót nem fizettek. Albert azonban egy ideig nem vett tudomást az elégedetlenségről: távol tartotta magát a politikától, mert megdöbbenett mindaz, ami Európában történik (nagyhatalmi vetélkedés, anarchista erőszak, politikai gyilkosságok), s nem akarta, hogy szeretett hazájában is ilyen feszültségek alakuljanak ki.

A kaszinó és a Café de Paris terasza a századfordulón

1910. március 26-án a mozgalom egy szinttel feljebb lépett. Az egyik színházban tartott nagygyűlést követően, amelyen Suffren Reymond szónokolt, a mintegy 800 fős tömeg az utcára tódult. A herceg kabinetfőnöke ilyen-olyan ígéretekkel lecsillapította a tüntetőket, majd I. Albert intézkedéseket hozott a sajtószabadság védelmében (az ellenzéki lapok megjelenhettek a városállamban), engedélyezte nagygyűlések megtartását és bevezette az általános (férfi) választójogot.

Míndez azonban már nem elégítette ki a mozgalmat. Reymond vezetésével négyfős küldöttség utazott Párizsba a herceghez, hogy kérje, csakis monacóiakból álljon a kormány. Albert azonban, akit már 1908-ban mélyen megrendített barátja, a portugál király és trónörököse meggyilkolásának, majd 1910. október 5-én a köztársaság kikiáltásának a híre,²³ egyszerűen megfeledezett a delegációról, ami végletekig felháborította a lakosságot. Egyesek a rendfenntartókkal vívott összecsapások után még a hercegi palotába is betörték, amelyet feldúltak. Nyomban ideiglenes kormányt állítottak fel. Ez volt az a pont, amikor Albert – félve a portugál republikánus példa megismétlésétől – úgy döntött, alkotmány kiadásával vet véget a politikai elégedetlenségnek. Míndez azért volt nehéz és bonyolult döntés, mert az 1861-ben kötött

francia–monacói szerződés titkos rendelkezései értelmében a herceg nem adhatta át hatalma egy részét vagy egészét senkinek.²⁴

Lajos herceg az alattvalókhöz szónokol 1910. október 16-án

1910. november 16-án a trónörökös, Lajos jelentette be az alkotmány kihirdetését, amelynek összeállításában neves jogászok vettek részt az uralkodó kérésére. A cári Oroszországot leszámítva ezzel megszűnt Európa utolsó abszolút monarchiája. A dokumentum valóban lehetővé tette a modern és strukturált állam megteremtését, a legfontosabb azonban alighanem az volt, hogy megnyílt az út a szabad politikai vita előtt. Mindazonáltal az új politikai rendszer megszilárdulása nem ment egyik pillanatról a másikra: 1962-ig összesen négy ízben függesztették fel az alkotmányt különböző indokokkal (először az első világháború alatt, 1917-ben).

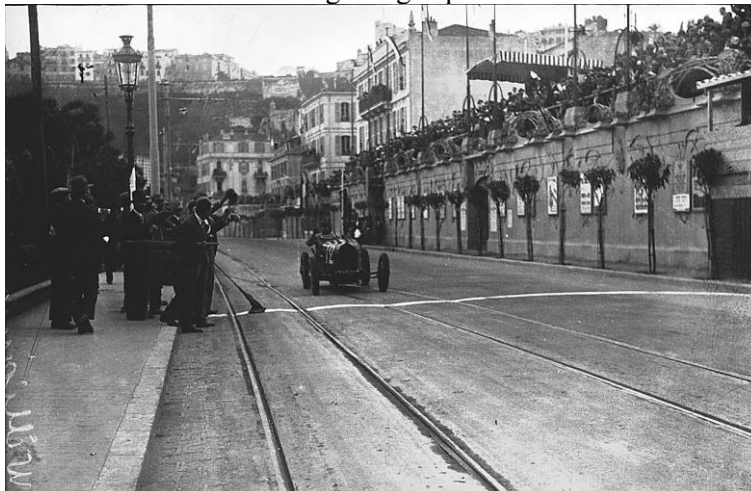
Az alkotmány tényleges kihirdetésére 1911. január 5-én került sor.²⁵ Garantálta az alapjogokat és létrehozta a 12 tagú Nemzeti Tanács intézményét, azaz a népképviselői szervet, mely korlátozott jogkörökkel rendelkezett.²⁶ A herceg azonban ezután is döntő szerepet játszott az állam ügyeinek intézésében. Továbbra is az uralkodó nevezte ki például a Nemzeti Tanács elnökét és a községek polgármestereit. A hercegséget ugyanis három községre osztották fel: Monacóra, La Condamine-ra és Monte-Carlóra. A közös ügyekkel a községek közös tanácsa foglalkozott, melynek elnökét szintén a herceg nevezte ki (az első elnök Suffren Reymond lett).²⁷ 1918-ban Albert megszüntette ezt a hármas felosztást, s Monaco név alatt egyetlen egységbe egyesítette a községeket. A 15 városi tanácsnokot ettől fogva választották, az első polgármesterré

Reymondot tették meg. Ugyancsak létrejött a Legfelsőbb Bíróság, amely sajátos módon alkotmánybíróságként is működött a következő évtizedekben.²⁸

Az első világháború harcai ugyan nem érintették a semlegességét deklaráló hercegség területét, de ez nem jelenti azt, hogy a világkonfliktus ne érezte volna a hatását a mini államban. Egyfelől többen szolgáltak a francia hadseregben, köztük Lajos trónörökös, a „katona-herceg”, aki ki is tüntette magát, illetőleg sebesülteket gyógyítottak a monacói kórházakban. Az uralkodó, aki a háború előtt jó kapcsolatokat ápolt berlini vezető körökkel, egyes vélemények szerint a németbarátságtól eljutott a németellenességig.²⁹ Másfelől az 1918. július 17-én aláírt, de nyilvánosságra csak az 1919-es párizsi békekonferencián hozott és a versailles-i békeszerződés 436. cikkelyébe beillesztett francia–monacói szerződés – miközben alapvető kikötésként az egyenlőségre és a „kölcsonös bizalomra” alapozta a kétoldalú viszonyt – jelentősen korlátozta a hercegség külső szuverenitását.³⁰ Ez a korlátozás csupán Franciaországnak abból az aggodalmából fakadt, hogy Monaco – amelyben a trónutódlás érzékeny problémája körül bizonytalanságok merültek fel – Albert halála után esetleg egy német származású dinasztia uralma alá kerül.³¹ Az 1. cikkely kimondta: „A francia kormány biztosítja a Monacói Hercegség önállóságának és függetlenségének védelmét”, miközben „őfelsége a monacói herceg kötelezi magát arra, hogy szuverén jogait Franciaország politikai, katonai, haditengerészeti és gazdasági érdekeivel tökéletes összhangban gyakorolja”. Ami pedig a külpolitikát illeti, „a hercegség külkapcsolatait érintő lépéseknek minden esetben a hercegi kormány és a francia kormány közötti előzetes megállapodás tárgyát kell képezniük” (2. cikkely). Egyesek szerint ez a megállapodás ténylegesen francia protektorátussá tette Monacót, mely csupán annyiban különbözött a klasszikus védnökségnek számító Tunéziától és Marokkótól, hogy a sziklán nem székelt végrehajtói hatalommal felruházott francia rezidens.³²

Ezek a korlátozások látszólag nem okoztak fennakadásokat a külkapcsolatokban, hiszen Albertet 1921-ben Washingtonban fogadta Harding amerikai elnök. Az uralkodó a legfontosabb célját, Monaco nemzetközi rendszerbe való beágyazását azonban nem tudta elérni. Hiába szerette volna beléptetni a hazáját előbb 1919-ben, majd 1920-ban az újonnan létrehozott Nemzetek Szövetségébe, nem járt sikerrel. Az még hagyján, hogy Nagy-Britannia nem támogatta a mini állam tagságát, mivel úgy vélte, ezzel Franciaországnak eggyel több szavazata lesz a közgyűlésben, de maga Párizs is habozott. A monacói szavazat ugyan jól jött volna, de kétségek merültek fel a parányi állam pontos természetével kapcsolatban, hiszen a hercegi és az állami jövedelmek összekavarodtak, ráadásul a szerencsejáték-üzlet miatt Monaco „ördögi” reputációval rendelkezett. Albertet a francia diplomaták személy szerint nehezen kezelhetőnek tartották, aki bármikor „szembefordulhat velünk”, és a nemzetközi fórumot kihasználva törekedhet a szélesebb függetlenség megszerzésére.³³ Ekkoriban a tudományos kutatások iránt elfogult uralkodó egyetlen igazi diplomáciai sikere az

volt, hogy 1919 novemberében Madridban részt vett a Földközi-tenger Tudományos Felfedezésének Nemzetközi Bizottsága megalapításában.³⁴

Grover-Williams az 1929-es Grand Prix-n

A herceg 1922-ben bekövetkezett halálakor a fia, II. Lajos követte őt a trónon (1922–1949), aki ekkor már a francia hadsereg dandártábornoka volt, 1939-ben pedig altábornaggyá léptették elő.³⁵ Az 1920-as évek számos gazdasági nehézséget hoztak Monaco számára, mivel az állam bevételei a háború következtében lehanyatlottak, a kaszinókat üzemeltető SBM értéke csökkent. Ráadásul 1933-ban a francia kormány rendeletileg kinyilvánította, hogy a Riviérán csak a francia államnak van joga játéktermeket üzemeltetni, ezzel pedig Monaco monopóliuma elveszett. Ennek ellenére Lajos a szórakoztatóipar fellendítésétől remélte a gazdaság rendbe tételét. Erőteljes támogatásával 1929-ben az Automobile Club de Monaco megrendezte az első autós Grand Prix-t a városban kijelölt 3180 km-es útvonalon, s ezzel újtárra indította a verseny máig tartó fényes karrierjét. Az első győztes 80 km/h-s átlaggal William Grover-Williams volt egy Bugatti volánja mögött, megelőzve a verseny favoritjának számító, Mercedesszel induló német Rudolf Caracciolát.³⁶ A következő években a nézőszám elérte a százezret. A gazdasági helyzet javításához azonban főleg a kedvező adóviszonyok járultak hozzá: az 1930-as évek elején a világválság ellenére több tucat nagyvállalat telepedett a székhelyét a mini államba, ami kedvezett a konjunktúrának.

Az 1920-as, 1930-as évek fordulóján – nyilván nem függetlenül a kibontakozó világgazdasági válságtól – Monacóban a belpolitikai feszültség kiújult. Ennek fő oka a „nationalisták” előretörése volt, akik nehezményezték, hogy Franciaország szisztematikusan korlátozni igyekszik a hercegség nemzetközi tevékenységét és vonzerejét. Hivatkozhattak arra, hogy 1930. július 28-án kétoldalú konvenció született, mely megerősítette Franciaország Monaco fölötti gyámságát (a külügyek intézésére a herceg csak francia

közigazgatásból érkező tisztviselőket alkalmazhatott, ami érintette az államminiszteri – „miniszterelnöki” – posztot is). Az uralkodó a nacionalista hullám megfékezése érdekében 1930 decemberében úgy határozott, felfüggeszti az alkotmányt.

A külpolitikában Lajos, aki a képességeit illetően elmaradt az apja mögött, szintén törekedett arra, hogy hazáját beléptesse a Népszövetségbe, de eleinte aggódott, hogy a túl kicsi terület miatt el fogják utasítani, ahogyan 1920-ban Liechtensteinnel tették. Később Párizs habozása késleltette az ügyet, amiben az is közrejátszott, hogy a korabeli monacói francia konzul rendkívül rossz véleménnyel volt állomáshelyéről, amelyet sommásan csak a „múlt maradványaként” aposztrofált. A franciák attól is tartottak, hogy a hercegi család túlzottan szoros kapcsolatokra törekszik Olaszországgal (Monaco 25 ezer lakosából 1500 olasz volt), amelynek fasiszta vezére, Mussolini nyíltan hangoztatta hazája Alpokon túli területi igényeit. Amikor az 1930-as évek elején a népszövetségi ügy újra terítékre került, a párizsi kormány ismét ellenállt.³⁷ Így a függés kérdése továbbra is napirenden maradt és a Franciaországtól való nagyobb önállóság érdekében az uralkodó az 1930-as évek közepén elismerte a hágai Nemzetközi Bíróság illetékességét, és megpróbálkozott saját Vöröskereszt létrehozásával.³⁸

Jóllehet Lajos őszintén kötődött Franciaországhoz, uralmának legérzékenyebb pontja alighanem a Harmadik Birodalomhoz és általában a szélsőjobboldali erőkhöz fűződő viszonya volt. A nácikkal 1936-ban alapozták meg a pénzügyi kapcsolatokat, amikor a német pénzügyminiszter, Hjalmar Schacht látogatást tett a hercegségben, és német bankok befektetési lehetőségeiről tárgyalt az uralkodóval. A megállapodás mindkét fél érdekében állt, Monaco a függetlenségét erősíthette meg, s javíthatta a pénzügyi helyzetét, Berlinnek pedig anyagi előnyöket ígért az együttműködés. Németországnak azért is volt fontos a mini állam, mert a nyugati hatalmak által vele szemben életbe léptetett kereskedelmi embargót Svájcban és Monacón keresztül ki tudta kerülni.

A második világháború kirobbanása tovább erősítette ezeket a kötelekeket, jóllehet Monaco hivatalosan ismét semleges álláspontra helyezkedett. 1940-ben, midőn Mussolini Olaszországa hadat üzent Franciaországnak, II. Lajos tartott attól, hogy az olasz csapatok az ő hazáját is el fogják foglalni. Félt az annexiótól és a trónfosztásától is. Ezért a francia fegyverszünet megkötése (1940. június 22.) után közeledni kezdett a Vichyben berendezkedett új kormányhoz, Philippe Pétain marsall Francia Államához. Pierre Laval kormányfőtől és a marsalltól támogatást kért és kapott (ennek következtében egyelőre sikerült is elkerülni az olasz inváziót), majd anélkül, hogy ezt akár a náci, akár Vichy kérte volna, zsidótörvényeket fogadott el, amelyek elrendelték a zsidók összeírását, valamint velük szemben hatósági razziák, vizsgálatok lefolytatását. A Berlinnel való szívélyes viszonyra jellemző, hogy 1943 júniusában Lajos fogadást adott a monacói német konzul tiszteletére, majd Bernhard Bodensteint, a náci párt tagját nevezte ki hazája berlini konzuljává.

A szívélyes viszony azonban a háború fordulatai után egyre terhesebbé vált a párányi állam számára. A szövetségesek 1942. novemberi észak-afrikai partraszállása

után a németek megszállták Vichy-Franciaországot, az olasz csapatok pedig Monacót. A németek az olaszok háborúból való kiugrása után, 1943 szeptemberében vonultak be a sziklára, s részesedést szereztek olyan vállalatokban, mint például az SBM. Nem véletlenül vádolták a herceget németbarátsággal a háború után. A náccikkal való kollaboráció stigmáját csak azért kerülte el a dinasztia, mert Lajos unokája és utódja, a későbbi III. Rainier herceg 1944-ben külföldiként belépett a francia hadseregbe és részt vett Elzász felszabadításában. A hercegségből az amerikaiak és a francia ellenállás közösen ebrudalta ki a tengelyhatalmakat 1944 szeptemberében: ez utóbbi aktív volt Monacóban is, ahol a szakirodalom szerint 1944 nyaráig nyolc merényletet, illetve szabotázsakciót hajtott végre a megszállók ellen.³⁹

Monaco a második világháború után és a francia–monacói válság (1962)

Rainier 1923. május 31-én született II. Lajos törvénytelen leánya, Charlotte hercegnő és Pierre de Polignac francia arisztokrata gyermekeként.⁴⁰ 56 éves uralkodása Monaco teljes átalakulását hozta, ámbátor a hatalomra kerülése nem volt bonyodalmak nélküli, mivel akadtak trónkövetelők. Különösen sok problémát okozott a nővére, Antoinette hercegnő, aki a saját fiát szerette volna a trónra ültetni, s az 1950-es években kitört különböző pénzügyi botrányok (bankcsődök) a kezére is játszottak. Rainier ezeket a próbálkozásokat az alkotmány 1959. januári felfüggesztésével és a Nemzeti Tanács feloszlásával hártotta el.⁴¹

Az új uralkodó gazdaságpolitikája is sikeresnek bizonyult, hiszen 1945 után az ország példátlan iparosodáson és gazdasági fejlődésen ment keresztül. Korábban Monaco embrionális állapotban lévő ipara mindössze egy sörfőzdéből, egy gőzmalomból, valamint alig egy tucatnyi, illatszerek és kerámiatárgyak előállításával foglalkozó kézműves műhelyből állt. Nélkülözhetetlennek bizonyult tehát Monaco gazdaságának felendítése, melyet a második világháború amúgy is megtépázott. Az uralkodó élénkítő lépéseket tett. Támogatta a kikötő fejlesztését (szabad kikötő létesítése) az állam által felügyelt SBM segítségével,⁴² ezen kívül a Monaco Economic Development Corporation létrehozásával ösztönözte külföldi cégek leányvállalatainak megtelepülését. Igaz, egy 1934-es törvény már lehetővé tette, hogy külföldi nagyvállalatok alacsony regisztrációs díj ellenében a székhelyüket idetelepítsék, aminek a hatására 1942-ben már nagyjából száz ilyen cég működött az országban.⁴³ Rainier trónra lépésével azonban az ipari fejlődés látványosan felgyorsult. A kedvező adózási környezet valósággal vonzotta a vegyipari, textilipari, valamint az elektronikai és háztartási gépeket gyártó vállalkozásokat. 1961-ben már 1787 vállalat működött monacói földön (ebből 542 részvénytársaság), amelyek forgalma elérte a 677 millió frankot. Ez tíz év alatt négyszeres

növekedést jelentett. Ez a fejlesztési politika nyugtalanította Párizst, mivel nagy teret kínált más országoknak is a monacói gazdaság fejlesztésében. A bankbetétek nagysága is látványos növekedést mutatott, 1962-ben meghaladta az egymilliárd frankos összeget, amely 24 (ebből 15 monacói) pénzintézet között oszlott meg. A munkaerő alakulása ugyanezt a tendenciát követte: 1962-ben 16 569 alkalmazottat tartottak nyilván, miközben az összlakosság 22 297 főt tett ki. A dolgozók jelentős része a szomszédos dél-francia vidékekről, Nizzából, Beausoleilből, Mentonból ingázott kerékpárral, busszal, vonattal, sőt gyalog, mivel a monacói foglalkoztatási viszonyok kedvezőbbek voltak a franciaországiaknál (a társadalombiztosítási járulékot teljes egészében a munkaadó fizette, hosszabb volt a fizetett szabadság, a fizetések átlag 5%-kal meghaladták a nizzai béreket stb.).

Az első időszakban a herceg külpolitikája Monaco szuverenitásának megerősítésére irányult, ezért nem habozott az Egyesült Államokhoz közeledni. Ezt tükrözte, hogy személyes tanácsadójává egy amerikait, az USA volt nizzai konzulját, Martin Dale-t nevezte ki. Azt szerette volna elérni, hogy az 1918-as, Franciaországnak protektori jogokat biztosító szerződést újratárgyalják, ami feszültséget okozott Párizsszal. Amikor Charles de Gaulle francia köztársasági elnök 1960 októberében meglátogatta a sziklán a hercegi párt, s ezzel viszonzta az 1959-es párizsi vizitjuket, az uralkodótól kérte Dale elbocsátását, de hiába. Nem csoda, hogy egyes francia diplomáták „franciaellenességgel” vádolták III. Rainier-t. A herceg nem véletlenül akart eltávolodni hatalmas szomszédjától. A francia–monacói kapcsolatok a 20. század folyamán jelentősen kibővültek és elmélyültek. A felek a viszony javítása érdekében számos megállapodást kötöttek a vámokról (1922), az adócsalás elleni közös küzdelemről (1925), vagy éppen egymás kölcsönös adminisztratív támogatásáról (1945). Ezeket a konvenciókat 1951-ben szomszédosági szerződés váltotta fel, melyet valódi pénzügyi-gazdasági megállapodásként értékelhetünk. Rainier ezt a szoros, már-már gyámsági viszonyt terhesnek érezte, amit erősített benne az, hogy amikor 1956 áprilisában feleségül vette a világhírű amerikai filmsztárt, Grace Kellyt, ehhez az 1918-as szerződés értelmében a francia kormány hozzájárulását kellett kérnie (amit Maurice Couve de Murville, Franciaország washingtoni nagykövete meg is adott).

A válság akkor robbant ki, amikor 1962. január 14-én Rainier rendeletet adott ki, melynek értelmében a Monte-Carlói Rádió és Televízió (RMC, TMC) kikerült a francia állam 1955 óta érvényesülő közvetett pénzügyi ellenőrzése alól.⁴⁴ A rendelet ugyanis lehetővé tette a különböző monacói pénzügyi alapok számára, hogy felügyeletük alá vonják ezeket a médiumokat, amelyek így Délkelet-Franciaországban a hivatalos francia hírügynökségektől eltérő szellemben terjeszthették a híreket, ráadásul ezek az adók sértették a hivatalos francia állami média hirdetési monopóliumát. Néhány nap múltán a herceg leváltotta a Párizs által mellé kinevezett francia Émile Pelletier monacói államminisztert, aki 23-án éjjel azt kérte tőle, hogy vonja vissza ezt az egyoldalúan meghozott rendeletet. Január 25-én ugyan Rainier visszavonta

Pelletier elbocsátását, Párizs azonban kihasználta az alkalmat, hogy tengelyt akaszson kicsiny szomszédjával, s megmutassa neki, tőle függ a sorsa.

A hercegi és a de Gaulle házaspár 1962-es párizsi találkozójukkor

A viszony további romlásának az oka az volt, hogy – mint láttuk – a hercegség adóparadicsomként valósággal vonzotta a nagyvállalatokat, amelyek a tevékenységüket Franciaországban folytatták, s a jövedelmüket ott realizálták, de mivel formálisan monacóiak voltak, adót nem fizettek. A feszültség növekedését elősegítette az is, hogy az algériai háború lezárása (eviani egyezmény, 1962. március 19.) után az észak-afrikai országból tehetős „feketelábú” (európai telepes) családok, összesen kb. 400 fő Monacóba költözött át, vagyonukat pedig az ottani bankokban helyezték el.⁴⁵ De Gaulle, aki finoman szólva nem kedvelte a feketelábúakat, azzal adott hangot az elégedetlenségének, hogy indítványozta az 1951-es szerződés és a francia–monacói kapcsolatok teljes felülvizsgálatát: a külügyminisztérium ezt tartalmazó jegyzéke február 21-én született. Csakhogy a március 13-án elkezdett egyeztetések április 3-án már véget is értek, mert a monacói fél nem volt hajlandó engedményekre. Ezután olyan megtorló intézkedések követték egymást, melyek még inkább elhidegítették egymástól a feleket: a franciák az RMC túlságosan Amerika-barátnak ítélte, s 1945 óta hivatalban lévő igazgatóját leváltották és egy gaulle-istát neveztek ki a helyére, válaszul a mini állam véget vetett a francia állampolgárok szabad monacói tartózkodásának, mire Párizs bejelentette, hogy ettől fogva a monacóiakat ugyanúgy külföldieknek tekinti, mint bármely más állam polgárait. A két ország által korábban aláírt konvenciókat felmondták.⁴⁶

A tárgyalások ugyan szeptember 19-én újramezdődtek, ám a de Gaulle által megszabott határidőig, október 11-ig nem sikerült megegyezni a legkényesebb kérdésekben, a hercegségbe települt vállalatok és az odaköltözött francia magánszemélyek adózását illetően. Ekkor Franciaország mehökkentő lépésre szánta el magát: október 11-ről 12-re virradó éjjel vámsorompót emelt a francia–monacói határon (hat vámos tartóztatta fel a forgalmat...), minek következtében pillanatok alatt hatalmas torlódások alakultak ki mindkét oldalon. Ez a „válság” akár nevetségesnek is tűnhet 1962 sokkal súlyosabb kríziseihez képest, hiszen a kubai rakétaválság, az algériai háború lezárása vagy a de Gaulle által kiírt, a köztársasági elnök közvetlen megválasztására vonatkozó népszavazás francia belpolitikai jelentőségéhez képest a monacói kérdés eltörpült. A hercegség számára ugyanakkor a szuverenitás megőrzése, illetőleg megerősítése volt a tét, míg Franciaország számára a gaulle-ista nagyhatalmi politika („*grandeur*”) részét képezte Párizs magatartása.

Torlódás a határon 1962. október 11–12. éjszakáján

Végleges törés mégsem következett be, ez senkinek sem lehetett érdeke. Rainier október 13-án bejelentette, hogy Monaco elment a végső határig, több engedményt nem tehet, de világossá tette azt is, hogy a tárgyalások nem szakadtak meg, csupán felfüggesztették azokat. A decemberben valóban újrainduló tárgyalások az 1963. május 18-i szerződésbe torkollottak. A dokumentum eltörölt mindennemű pénzügyi kedvezményt vagy adómentességet azon francia állampolgárok számára, akik kevesebb, mint öt év óta éltek Monaco területén, vagy ezután akartak oda beköltözni, valamint azon vállalatok számára, amelyek üzleti forgalmuk több mint 25%-át a mini állam területén kívül bonyolították le. A franciák már a tárgyalások idején enyhített-

tek a vámellenőrzések szigorúságán, de az eredeti állapotok csak 1963 tavaszán álltak helyre. Városfejlesztési megállapodást is kötöttek a felek, amelynek értelmében a későbbiekben összehangolták az urbanizációs terveiket annak érdekében, hogy a térség településeinek fejlődése egy irányba mutasson. A kompromisszum különösen nagy megkönnyebbülést okozott Nizza és Menton számára, a két szomszédos város ugyanis ezer szállal kötődött a monacói gazdasághoz.⁴⁷ A hercegség is profitált belőle: minden engedménye ellenére változatlanul vonzó maradt a vállalatok számára.

Az 1962–1963-as francia–monacói válság felvetette azt máig nyitott kérdést, hogy egy állam miként viselkedjen egy adóparadicsommal szemben, amelynek a kedvezményei az ottani identitás szerves részét képezik. Franciaország 1962-ben egyszerre tanúsított határozottságot és tett tanúbizonyságot a realitásérzékéről, de a probléma teljes körű rendezése elmaradt. 2000-ben újabb „válság” tört ki, amikor egy francia nemzetgyűlési jelentés ismét felhívta a figyelmet a monacói pénzügyi viszonyok átláthatatlanságára. A következmény 2003-ban újabb francia–monacói szerződés megkötése lett a mini államban végrehajtott pénzügyi tranzakciók szigorúbb ellenőrzéséről, miközben Párizs politikai befolyása a hercegségben tovább csökkent.

A krízis lehetőséget kínált III. Rainier számára ahhoz, hogy politikai reformokat vigyen keresztül az országában. 1962. december 17-én új, az 1911-esnél liberálisabb szellemű alkotmányt hirdetett ki, mely választójogot adott a nőknek, eltörölte a halálbüntetést, a költségvetés elfogadását pedig a Nemzeti Tanács támogatásához kötötte.⁴⁸ A lakosság ezeket a változtatásokat lelkesen üdvözölte, és általános vélekedés szerint az alkotmány reformját az motiválhatta az uralkodó részéről, hogy a január óta tartó válságban nemzeti egységet teremtsen maga körül. Úgy tűnik, sikerrel járt.

Befejezés – a mai Monaco

Az 1960-as években a gazdasági fejlődés egy pillanatra sem torpant meg, ami lehetővé tette a folyamatos fejlesztéseket. Az egyik ilyen jellegű terv az állam területének növelésére irányult, méghozzá úgy, hogy visszaszorítják a tengert. Az 1966 és 1973 között zajló munkálatok során nyugaton új városnegyed, Fontvieille jött létre 33 hektáron, ahol lakóépületek, irodaházak, sportlétesítmények kaptak helyet. Kialakítottak egy új jachtkikötőt is. Hasonló tervek kerültek napvilágra a 2000-es és 2010-es években is, amikor arról lehetett hallani, hogy az állam 5-6 hektárt akar kihatolni a tengerből (a lehető legkisebb környezeti károkat okozva), hogy új városnegyedet hozzon létre a kínzó lakáshiány enyhítésére.⁴⁹

Az utóbbi évtizedekben nemcsak a liliputi hercegség páratlan anyagi jóléte, a gyűjtők körében értékes bélyegei, a kaszinó és az autóverseny tette vonzóvá Monacót, hanem a hercegi család „mítosza” is. Ezért is döbbsentette meg az egész világot

1982 szeptemberében a hír, hogy III. Rainier népszerű felesége, Grace Kelly autóbalesetben elhunyt. A gépkocsiban vele utazó leányuk, Stéphanie hercegnő túlélte a balesetet.

A hercegi család 1970. február 12-én

Mint láttuk, a hercegek több évszázados törekvése volt országuk nemzetközi integrációja és diplomáciai elismertetése, ami az ezredfordulón vált véglegessé azért, hogy Monaco François Mitterrand Franciaországának jóváhagyásával 1993 májusában az ENSZ tagja lett, 2004 októberében pedig 46. tagállamként csatlakozott az Európa Tanácshoz. Ez utóbbi megkövetelte a választási szabályok módosítását, aminek a nyomán lehetővé vált, hogy a Nemzeti Tanácsban az ellenzék is képviseltesse magát.⁵⁰ 2002 áprilisában alkotmánymódosítást hajtottak végre, ami azonban az alapvető rendelkezéseket nem érintette: Monaco továbbra is szuverén és független állam, örökletes és alkotmányos monarchia, a hivatalos nyelv a francia, a római katolikus pedig az államvallás.

Nem sokkal ezek után, 2005 tavaszán elhunyt az idős herceg, akinek a temetésére harminc delegáció érkezett, köztük hatalmon lévő uralkodók is. Az elhunytat a fia, az 1958-ban született II. Albert követte. Az uralkodóváltás zökkenőmentesen zajlott, le a 47 éves trónörökösöt 2005 őszén iktatták be hivatalába. A herceg elkötelezetten folytatta apja fejlesztési politikáját (turizmus, ipar, lakásépítések) és különösen szívügyének tekinti a környezetvédelmet és a fenntartható fejlődés problémáját.

Az elődeihez hasonlóan Albert is élénken érdeklődik a külügyek, a világpolitikai kérdések iránt, már uralkodása első évében számos hivatalos látogatást tett és az ENSZ Közgyűlésében is felszólalt. Figyelmét elsődlegesen mégis a mediterrán térség kötötte le, nem meglepő, hogy 2008 júliusában részt vett a Nicolas Sarkozy francia köztársasági elnök által kezdeményezett Unió a Mediterráneumért alapító csúcsertekezletén.⁵¹ Ugyancsak szerepet vállalt az Európai Biztonsági és Együttműködési

Szervezet (EBESZ) mediterrán párbeszédének munkájában, s a szervezet 2013. októberi konferenciáját a hercegségben tartották.⁵² Milyen is hát ennek a mára már a nemzetközi szervezetekbe is integrálódott mini államnak az általános jellege?

Adódik az összevetés lehetősége a 61 km²-es San Marinóval, a világ legrégebbi parlamentáris köztársaságával, a 468 km²-es, 1278-ban alapított hercegséggel, Andorrával, amely az ENSZ-hez való csatlakozása érdekében csak 1993-ban fogadott el alkotmányt, miután parlamentáris rendszer csupán 1981-ben jött létre, vagy éppen a 160 km²-es Liechtensteinnel, amely ugyan parlamentáris monarchia, de 2003-ban a népszavazás mégis visszaadta a herceg kezébe a végrehajtó hatalmat a törvények megvétőzésének jogával együtt. Ezekben a mini államokban közös, hogy kicsi a lakosságuk, az állampolgársággal rendelkezők pedig kisebbségben vannak: Monaco 38 ezer lakosából csupán 8000 rendelkezik állampolgársággal, vagyis a lakók 79%-a külföldi, ugyanez az arány Andorrában 62%, Liechtensteinben 34%, San Marinóban viszont csak 14%. Óhatatlanul befolyásolja az identitást a sokszínű népesség, s akkor még nem számoltuk a naponta ingázó munkavállalókat, akik a határokon túlról érkeznek. Mindennek ellenére idegenyűlöletnek nyomát sem lehet látni. Ez a saját államon belüli kisebbségi lét ugyanakkor hozzájárul a nemzeti identitás megszilárdításához. Monaco és az említett mini államok lakosságára egyaránt igaz, hogy lakosaik roppant intenzíven élik meg nemzeti hovatartozásuk tudatát, amit az ősrégi katolikus keresztény kultúra erősít. Mindegyiküknek szembe kellett nézniük a történetük során azokkal a kísérletekkel, amelyek a szomszédjaik részéről a bekebelezésükre irányultak, ugyanakkor sokszor a „nagy szomszédal” baráti és együttműködő is volt a viszony.

Úgy tűnik, Monaco a 21. századra végképp elfoglalta helyét a modern, demokratikus államok között. A 19–20. századi európai nemzetállami fejlődés közepette sokáig anomáliának számított az egyesek által lefitymálón csak „operett-hercegségnek” vagy „konfetti-királyságnak” nevezett középkori „kövület” a maga abszolút monarchiájával, de az első világháború előtt az alkotmányosság ellenállhatatlanul utat tört magának, a politikai jogok pedig több lépésben jelentősen bővültek. Napjainkban szabadon működik a sajtó, nincsenek politikai foglyok, az igazságszolgáltatás független, amint azt 2013-ban a Velencei Bizottság is megállapította a jelentésében.⁵³ „Aggódni” legfeljebb a kormányzat parlament előtti felelősségét illetően lehet, hiszen olyan politikai intézmények működnek, amelyek esetenként nagyon régiiek. Az alkotmányokat (1911, 1962, 2002) az uralkodó oktrojálta, s nem valamiféle népképviselői intézmény fogadta el. A herceg jóváhagyja a Nemzeti Tanács által megszavazott törvényeket, ami azonban formális aktus, s ugyanez a helyzet a költségvetés esetében. Találó a francia Joël-Benoît d’Onorio jogászprofesszor megállapítása, aki szerint a monacói rendszer „egyesíti magában az aktív monarchiát és a hatékony demokráciát”.⁵⁴

A monacói politikai rendszer elméletben nem parlamentáris, hiszen – mint utaltam rá – a végrehajtó hatalom nem felelős a választott parlament vagy a választók

előtt; az államminisztert (a miniszterelnököt) és az öt kormánytanácsost (a minisztereket) a herceg nevezi ki és mondatja le, tehát formálisan nem felelősök a Nemzeti Tanács előtt. Az uralkodó más európai monarchiákhoz hasonlóan képviseli az országot külföldön, kegyelmet és amnesztiát gyakorol, állampolgárságot, kitüntetéseket, címeket adományoz stb. Az viszont már egyáltalán nem jellemző a kontinensünkön, hogy az uralkodás mellett aktívan részt vesz a kormányzásban is. A törvényhozói jogokat megosztja a Nemzeti Tanáccsal, amelyet ráadásul fel is oszthat. A bírói hatalom elvileg szintén az ő kezében van, de a gyakorlatban azt a bíróságoknak és a törvényszékeknek delegálja, amelyek az ő nevében hozzák az ítéleteiket. A bírói és a végrehajtói hatalom szigorúan szét van választva: igazságügyi minisztérium nem létezik, a legfőbb jogi tisztségviselő, az igazságszolgáltatási szervezet igazgatója egyedül a hercegnek felel. Az uralkodó-államfő munkáját Tróntanács és Államtanács segíti, szerepük azonban tisztán konzultatív. S mégis azt mondhatjuk, hogy a monacói politikai intézmények bizonyos tekintetben nagyon is modernnek. A Legfelsőbb Bíróság például az Egyesült Államoké után a második alkotmánybíróság típusú jogi intézmény volt a világon! A szabadságjogok valóságos őre: bárki fordulhat hozzá, még az uralkodó rendeleteit is megsemmisítheti.

Az intézmények működése a folyamatos párbeszédre, a kompromisszum és a konszenzus szüntelen keresésére épül. A Velencei Bizottság jelentése megállapította, hogy az 1962 óta követett gyakorlat következtében megerősödött a Nemzeti Tanács szerepe és hatalma. A konzultatív testületek sokasága korlátok közé szorítja a herceg befolyását. Az intézmények a hatalomért folytatott harc helyett együttműködésre törekszenek. A jelentés szerint ennek a rendszernek a működése a herceg és a politikai intézmények bölcsességének és jóakarátának köszönhető, ami egyébként függetlenül létezik az alkotmány szövegétől. Jellemző, hogy 2012-ben a Nemzeti Tanács kinyilvánította, soha nem állt és soha nem is fog szándékában állni az, hogy a 2002-es alkotmány által számára biztosított jogokat kiterjessze.

Dominique Chagnollaud, a politikai berendezkedés kiváló ismerője, a monacói Legfelsőbb Bíróság 2003–2007 közötti tagja hívta föl a figyelmet arra, hogy az ENSZ 2004-ben határozatot fogadott el, amelyben lefektette a demokrácia hét „alapvető attribútumát”. Ezek a következők: (1) a hatalmi ágak elválasztása és a közöttük lévő egyensúly, (2) a bírói hatalom függetlensége, (3) a politikai pártok és szervezetek plurális rendszere, (4) a jogállam tiszteletben tartása, (5) az átláthatóság és a beszámoltathatóság biztosítása, (6) szabad, független és plurális médiumok működése, (7) az emberi és politikai jogok betartása. Az említett tulajdonságok mind jellemzők Monacóra.⁵⁵

Monaco politikai intézményei a többi mini államhoz hasonlóan sziklaszilárdak. Népszavazásra azok megerősítésére vagy megreformálására sohasem volt szükség. A nemzeti ünnepen zászlókat lengető, éljenző ezrek nem pusztán köszöntik a hercegüket, hanem őszintén kinyilvánítják a hozzá való hűségüket és ragaszkodásukat. Ez a ragaszkodás pedig új lendületet vett 2014 végén, amikor II. Albert és a dél-afrikai

származású Charlene Wittstock egykori úszó olimpikon házasságából ikrek születtek, Gabriella hercegnő és a trónörökös, Jacques. Azóta a helyiek számára a mindenütt jelenlévő uralkodó még inkább azt testesíti meg, hogy Monaco mindenképp még mindig egy „nagy család”, s csak azután demokrácia.

Jegyzetek

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ November 19-én lépett trónra a jelenlegi uralkodó édesapja, III. Rainier 1949-ben. J. D.: Fête nationale: le prince scelle l'identité monégasque. Monaco matin, 2014. november 18. <https://www.monacomatin.mc/faits-divers/fete-nationale-le-prince-scelle-l-identite-monegasque-352185?t=YTVhYTI0OTg1ODU5ZGVhZDY5YzA0ZjU2MDhmYWJjMGJfMTU3MzMwNDI0MzUzMF8zNTIxODU%3D&tp=viewpay>, letöltés: 2019. november 9.

² Pierre-Alexis Blevin: Les micro-États européens. Étude historique, juridique et fiscale (Andorre, Liechtenstein, Monaco, Saint-Marin, Vatican). L'Harmattan, Paris, 2016. 53.

³ Az újlatin nyelvek egyik változata, a ligur nyelv dialektusa a monacói nyelv (Munegascu), amely nemzeti nyelvként van nyilvántartva.

⁴ Vö. Camille Jullian: Sur les origines de Monaco. Annales du Midi, 1. évf. (1989), 1. sz. (Langue et littérature d'oc et histoire médiévale) 107–111.; Encyclopédie Larousse en ligne, „Monaco” címszó. <https://www.larousse.fr/encyclopedie/pays/Monaco/133648>, letöltés: 2019. november 9.

⁵ A Habsburg uralkodó 1529 augusztusában néhány napot el is töltött a városban. L'histoire de Monaco. In: Comité National des Traditions Monégasques. <http://www.traditions-monaco.com/histoire-de-monaco>, letöltés: 2019. november 9.

⁶ Germain-Antoine Guyot: Traité des droits, fonctions, franchises, exemptions, prérogatives et privilèges... 2. k. Visse, Paris, 1787. 138.

⁷ Francesca Bottacin: Les peintures flamandes et hollandaises dans les collections d'art des Grimaldi de Monaco (XVIIe-XVIIIe siècles). Cahiers de la Méditerranée, 95. sz. 2017. 253–276.

⁸ Marieke Polfliet: Thomas Feuilleron – Histoire de Monaco. Recenzió. Cahiers de la Méditerranée, 83. sz. 2011. 339–342.

⁹ La Turbie legdélebbi negyedeiből jött létre 1904-ben Beausoleil, mely teljesen összeépült Monacóval. A nyitott határokon a munkavállalók a századfordulón akadálytalanul járhattak be dolgozni a hercegség területére. A két település gazdaságilag szimbiózisban élt (és él ma is) egymással. Martine Le Gal: La frontière franco-monégasque à Beausoleil, 1860-1920. Migrations Société, 2012/2. 140. sz. 145–158.

¹⁰ Gilles Montègre: Thomas Feuilleron – Des princes en Europe. Les Grimaldi de Monaco, des Lumières au printemps des peuples, Paris, Honoré de Champion, 2012, 974. p. Recenzió. Cahiers de la Méditerranée, 89. sz. 2014. 323–325.

¹¹ A vasutat 1958-ban és 1999-ben, két ütemben levítették a föld alá. Az alagúton keresztülvezető új nyomvonalon immáron csak egy állomást alakítottak ki, Monaco/Monte-Carlót.

¹² A környéken jelentős földbirtokokkal rendelkező Blanc család a századfordulón rendkívül fontos szerepet játszott Monaco és környéke közéletében és fejlesztésében. François fia, Camille 1895-től 1923-ig állt az SBM élén. Közben a szomszédos francia kisváros, La Turbie polgármestere is volt 1900–1904 között. Ő alapította meg a „Felső-Monte-Carlónak” is nevezett Beausoleilt, amelynek szintén polgármestere volt 1904 és 1925 között.

¹³ I. Albert (1889–1922) szenvedélyesen érdeklődött a tengerbiológia iránt, számos kutatást folytatott a mélytengeri élővilágról. A Magyar Tudományos Akadémia külső tagja volt.

¹⁴ Jean-Rémy Bézias – Thomas Blanchy: Les consuls de la principauté de Monaco dans les États méditerranéens, d’Honoré V à Albert Ier (1819-1922): représenter un micro-État. Cahiers de la Méditerranée, 98. sz. 2019. 147–158.

¹⁵ Az „ügyről” ld. Nicholas Halasz: Dreyfus kapitány. Egy tömeghisztéria története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

¹⁶ A hatékonysága növelése érdekében az intézet székhelyét 1912 októberében Párizsba helyezték. 1924-ben szüntette be a tevékenységét. Christophe Réveillard: Albert Ier et l’Institut international de paix: une tentative pacifiste et d’arbitrage au cœur de la marche vers la guerre (1903-1914). In: Arnaud Hurel – Thomas Fouilleron – Jacqueline Carpine-Lancre (szerk.): L’œuvre de paix du prince Albert Ier de Monaco. 136e Congrès national des sociétés historiques et scientifiques, Perpignan, 2011. Édition électronique, CTHS, Paris – Monaco, 2013.

¹⁷ A marokkói válságokról ld. Geoffrey Barraclough: Agadirtól a háborúig. Egy válság anatómiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

¹⁸ Jean-Rémy Bézias: La principauté de Monaco, la Méditerranée et la paix sous le règne du prince Albert Ier (1889-1922). Cahiers de la Méditerranée, 91. sz. 2015. 47–58.

¹⁹ A herceg magánjövedelmének háromnegyede a játéktermek és kaszinók adóiból származott, ami teljesen összemosódott az állam bevételeivel.

²⁰ A 19. században az összes herceg ideje java részét a francia fővárosban és távoli birtokain töltötte (III. Károly például négy évig be se tette a lábát Monacóba), Albert tehát ezen a téren nem jelentett kivételt. A hercegek távollétében a főkormányzó intézte a napi ügyeket.

²¹ Milena Radoman: La constitution a 100 ans. Monaco Hebdo, 2011. január 27. <https://www.monacohebdo.mc/4221-la-constitution-a-100-ans>, letöltés: 2019. november 21.

²² Úgy tűnik, a legszélsőségesek még a herceg meggyilkolásán is gondolkodtak. Uo.

²³ Szilágyi István: Portugália a huszadik században. L’Harmattan, Budapest, 2015. 16.

²⁴ III. Napóleonnak és a Második Császárságnak érdekében állt az, hogy Monaco abszolút monarchia maradjon.

²⁵ Ordonnance constitutionnelle du 05/01/11 du 5 janvier 1911. In: Légimonaco. Codes et lois monégasques. <https://www.legimonaco.mc/305/legismclois.nsf/db3b0488a44ebcf9c12574c7002a8e84/b208fd0133a62f08c125773f003770f4!OpenDocument>, letöltés: 2019. november 26.

²⁶ Conseil national: quelques mots d'histoire. In: Conseil national. <http://www.conseil-national.mc/index.php/la-vie-parlementaire/histoire-du-conseil-national>, letöltés: 2019. november 26.

²⁷ La Mairie. Histoire de la Commune. In: Ville de Monaco, site officiel de la mairie du Monaco. <https://www.mairie.mc/mairie-monaco/histoire-de-la-commune/>, letöltés: 2019. november 26.

²⁸ A Legfelsőbb Bíróság feladatait és jogköreit az 1962-es alkotmány pontosította és terjesztette ki. Roland Drago: Le Tribunal suprême de la Principauté de Monaco. Cahiers du Conseil constitutionnel, 8. sz. 2000. július. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-tribunal-supreme-de-la-principaute-de-monaco>, letöltés: 2019. december 4. Patrick Gaïa: Tribunal suprême de la Principauté de Monaco. Revue française de droit constitutionnel, 2008/2. 74. sz. 391–418.

²⁹ Jacqueline Carpine-Lancre – Thomas Fouilleron: De la germanophilie à la germanophobie: le prince Albert Ier de Monaco face à la Première Guerre mondiale. In: Hurel – Fouilleron – Carpine-Lancre (szerk.): L'œuvre de paix du prince Albert Ier de Monaco. i. m.

³⁰ Jean Duhamel: Le statut international de Monaco. Le Monde diplomatique, 1959. április. 5.

³¹ Fennállt az az eshetőség, hogy a hercegi korona a Grimaldik egyik oldalágához, egy német főúri családhoz kerül. I. Florestan leánya, Florestine hercegnő ugyanis 1863-ban férjhez ment Frigyes württemberg-urachi herceghez, s fiúk, az 1864-ben született Vilmos előkelő helyen szerepelt a monacói örökösödési sorban. Érdekesség, hogy Vilmost II. Mindaugas néven 1918-ban rövid időre Litvánia királyává választották. Vilmos csupán 1924-ben mondott le a monacói trónigényéről.

³² Jean-Baptiste Robert: Histoire du Monaco. PUF, Paris, 1997. 90–91.

³³ Ez azért is volt valós aggodalom, mert a hercegségben létezett egy Louis Aureglia ügyvéd, a későbbi polgármester által vezetett „nacionalista” politikai csoportosulás, mely elutasította az 1918-as szerződést és Monaco Franciaországnak való alávetését. Jean-Rémy Bézias: La France et l'intégration internationale de la principauté de Monaco (1918-1939). Guerres mondiales et conflits contemporains, 2006/1. 221. sz. 93–103.

³⁴ Bézias: La principauté de Monaco, la Méditerranée et la paix sous le règne du prince Albert Ier... i. m.

³⁵ Lajos életének vannak magyar vonatkozásai. Anyja Lady Maria Victoria Hamilton skót hercegnő volt, 1869-ben ment feleségül Albert monacói trónörökshöz, de a házasságuk nem bizonyult boldognak, ezért a hercegnő – jőllehet öthónapos terhes volt – távozott Monacóból és csatlakozott a Pesten tartózkodó szüleikhez. Fiát, Lajost 1870-ben Baden-Badenben szülte meg. Albert csak tíz év múltán, mikor a válást hivatalosan kimondták, találkozhatott először a fiával, a trónörökssel. Lady Hamilton 1880-ban ismét feleségül ment, ezúttal egy magyar mágnáshoz, Festetics Tasziló grófhhoz, akitől négy további gyermeke született. 1922-ben Budapesten hunyt el.

³⁶ Az angol apától és francia anyától Párizsban született Grover-Williams a második világháború alatt az angol különleges erők (SOE) francia ügynökeként szolgált. A németek 1943-ban elfogták, 1945 márciusában Sachsenhausenben vesztette életét.

³⁷ Bézias: La France et l'intégration internationale de la principauté de Monaco (1918-1939). i. m.

³⁸ A Quai d'Orsay ezt azzal vétőzte meg, hogy ha megengednék Monacónak a saját Vörös-kereszt felállítását, akkor ezt lehetővé kellene tenni Szíria, Libanon és Marokkó számára is,

minek következtében megnehezülne a francia Vöröskereszt működése ezeken a gyarmatokon. A monacói Vöröskereszt majd csak a második világháború után alakulhatott meg.

³⁹ Joseph Girard: *La Résistance et la Libération de Nice. La fin d'une légende?* Serre, Paris, 2006. 40.

⁴⁰ A trónörökös születését 21 ágyú díszlövése köszöntötte. *Journal de Monaco*, 1923. június 5.

⁴¹ Jean-Rémy Bézias: *Monaco, quel est ton secret?* *L'Histoire*, 254. sz., 2001. május. 21–22.

⁴² Az SBM sokáig a legfontosabb monacói vállalat volt, mely 1936-ig lényegében ellátta a közszolgáltatásokat (víz- és gázellátás, tömegközlekedés, parkosítás, újságkiadás stb.). Napjainkban is az egyik legjelentősebb monacói cég, alkalmazottainak a száma meghaladja a 3500-at. A turizmus, a szálloda- és szórakoztatóipar mellett érdeklődése van a sportfogadásban is. 2015 óta kínai és macaói részvényesekkel is rendelkezik. Christiane Navas: *La Société des bains de mer de Monaco toujours dans le rouge*. *Les Échos*, 2017. június 14.

⁴³ Robert: *Histoire du Monaco*. i. m. 96.

⁴⁴ Az RMC-t a német megszállás alatt hozták létre, első adását 1943. július 17-én sugározta, amit Berlin azért tett lehetővé, mert terjeszteni akarta a térségben a propagandáját. Az állomást működtető társaság részvényeinek 50%-át Vichy-Franciaország, 25–25%-át pedig a náci Németország és a fasiszta Olaszország birtokolta. Az adó 1952-ben a francia piac 7%-át birtokolta, de a déli országrészben ennél lényegesen nagyobb volt a hallgatottsága. Miután a felszabadulást követően megszerezte a németek és az olaszok részesezését, a francia állam RMC fölötti ellenőrzése úgyszólván teljessé vált a SOFIRAD (a Rádióadások Pénzügyi Társasága) nevű cégen keresztül. A francia–monacói válság ideje alatt III. Rainier arra használta az RMC-t, hogy rajta keresztül kommunikáljon az alattvalóival. A TMC-t 1954-ben alapították, főleg a dél-franciaországi Alpes-Maritimes megye néhány ezer nézőjének igényeit elégítette ki. Esti híradója a Monacótól Marseille-ig terjedő régió híreit közölte. Adrian Paredes: *RMC, 70 ans d'histoire*. *Monaco Hebdo*, 2013. április 5. <https://www.monacohebdo.mc/11330-rmc-70-ans-dhistoire>, letöltés: 2019. november 28.

⁴⁵ Az a tény, hogy a francia dekolonizáció és Franciaország Afrikából és Ázsiából való visszavonulása nyomán az ottani európai telepesek tökéje monacói bankokba vándorolt, eredendően nem volt Párizs ellenére, mert így legalább ez a vagyon nem az Egyesült Államokba áramlott.

⁴⁶ Jean-Marie Guillon: *La crise franco-monégasque de 1962*. In: INA, *repères méditerranéens*. <https://fresques.ina.fr/reperes-mediterraneens/fiche-media/Repmed00227/1-a-crise-franco-monegasque-de-1962.html>, letöltés: 2019. november 27.

⁴⁷ Jean-Rémy Bézias: *Les Alpes-Maritimes et la crise franco-monégasque de 1962*. *Cahiers de la Méditerranée*, 74. sz. 2007. 321–336.

⁴⁸ *Constitution du 17 décembre 1962*. Digithèque MJP, <https://mjp.univ-perp.fr/constit/mon1962.htm>, letöltés: 2019. december 4.

⁴⁹ A helyhiány miatt nincs más lehetőség, felfelé kell építkezni. 2014-ben adták át az első felhőkarcolót, a 170 méter magas Odéon tornyot, amelynek legfelső emeletein ötszintes, 3300 m²-es luxuslakást (!) alakítottak ki, úszómedencével. A lakás akkor a világ talán legdrágább ingatlana volt: négyzetmétere 91 ezer euróba került...

⁵⁰ A 24 tagú, egykamarás Nemzeti Tanácsot (a parlamentet) négy évre választják oly módon, hogy a többséget megszerző pártlista 16 helyet kap, a maradék 8 mandátumon pedig a sza-

vazatok legalább 5%-át megszerző további pártok arányosan osztoznak. A választási részvételt európai viszonylatban magasnak nevezhetjük. 2013-ban a 6284 választásra jogosult polgár 74,55%-a járult az urnákhoz.

⁵¹ A szervezetről bővebben ld. Ferwagner Péter Ákos: Nicolas Sarkozy és az Unió a Mediterráneumért. *Mediterrán Világ*, 29–30. sz. 52–71.

⁵² Jean-François Coustillière: L'Union européenne (UE) et ses partenaires face au besoin de sécurité en Méditerranée. *Confluences Méditerranée*, 2015/3. 94. sz. 181–195.

⁵³ Ennek elkészítésében a magyar Trócsányi László is részt vett. Vö. Commission européenne pour la démocratie par le droit (Commission de Venise): Avis sur l'équilibre des pouvoirs dans la Constitution et la législation de la Principauté de Monaco adopté par la Commission de Venise lors de sa 95e session plénière (Venise, 14-15 juin 2013). Strasbourg, le 18 juin 2013. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)018-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)018-f), letöltés: 2019. december 4.

⁵⁴ Aude Bariéty: Monaco, une régime politique unique en son genre. *Le Figaro*, 2018. február 18. <https://www.lefigaro.fr/international/2018/02/11/01003-20180211ARTFIG00011-monaco-un-regime-politique-unique-en-son-genre.php>, letöltés: 2019. december 4.

⁵⁵ Dominique Chagnollaud: Quel est le régime de Monaco? *Commentaire*, 2014/3. 147. sz. 622–626.